

Slohová intence jako činitel vývojové dynamiky

/povídky A.Sovy/

Jaroslava Janáčková

Sova prozaik je méně znám a poznán než Sova básník a bude asi ve stínu básníka i nadále. Neměl by však být opomíjen, což se děje v ohledu vydavatelském i vydavatelském. Ještě hůř než dvojice románů z prahu dvacátého století /Ivův román, Výpravy chudých/ jsou na tom prózy krátké. Vskutku reprezentativní čtenářský výbor z nich neexistuje, sovovská literatura je povětšinou odbývá matnou a zběžnou charakteristikou, nanejvýš si jich všímá jako předznamenání autorových románů.

V evropských souvislostech zaujala povídka klíčové místo ve vývoji od realismu přes "moderny" k umění dvacátého století; stalo se tak v souvislosti s významovým zatížením detailu a s novou situovaností subjektu v textu, "před" ním, tj. v genezi díla, i "za" textem - v recepci. U nás je celé toto přehodnocování pro devadesátá léta spjato s /nepočtenými/ drobnými prózami Sovovými /u jiných autorů - K.V.Raise, V.Mršťíka, Jiřího Karáska ze Lvovic - je těžiště většinou v jednom, dvou typech/. V průběhu devadesátých let A.Sova vystřídal, vzato v časové posloupnosti povídku, v níž dominovaly řečnické projevy výjimečných mladíků, nahněvaných na tzv. dezinfekční století a na svoje postavení "kasty živořící": zde stál z domácích autorů nejbližší J.Zeyerovi, v kritice byl však adresnější než jeho předchůdce. Pak

zkusil povídky realisticko-naturalistické. Uprostřed devadesátých let, v náporu nonkonformismu po rozpadu České moderny, uveřejnil dvě prozy symbolistní. Z nich Lyrické vteřiny duše, výkon výjimečné hodnoty, vynikají filozofickým zvýznamněním prostorů, v nichž vypravěč v první osobě postupně v jedinečné zkratce a v rychlém tempu obzírá svět z pozice buřičsky naladěného chudého člověka z Čech konce století, jež je v závěru tohoto minicyklu obžalováno. V dotyku s typy, jež jsme tu uvedli, Sova přehodnocoval, tj. subjektivizoval, povídku venkovskou /když povídku vesnickou předtím odmítl/. Naznačené proměny jsem popsala ve statí Rané trojcestí Sovy povídkáře.^{1/}

Tentokrát si kladu otázku, jaký význam měla slohová diferenciacie pro udivující a historicky významnou dynamiku literárního vývoje na předělu století. V literární historii jsme ještě fakticky, tj. konkrétním výkladem, nepřekonali pohled na rychlé střídání "ismů" jako na překážku osobních cest autorů a literárního rozvoje vcelku. Práce typu Wittlichovy České secese v naší disciplíně není ještě ani na obzoru. Příprava syntetického výkladu v podobě dějin české literatury od devadesátých let si vyžaduje upřesnit kritéria výkladu, a tedy i chápání "ismů".^{2/}

Pojem sloh se v naší teoretické výbavě pro výklad literatury v posledních letech zúžil, jak napovídá Slovník literární teorie, a to ve směru funkčního stylu uměleckého a stylu jazykového. Naproti tomu sloh, jak mu

/různě/ rozumějí dějepisci umění, sloh jako dobově podmíněná a společensky fungující norma obsahově tvárná, z obzoru naší literární historie pro úsek do světové války na léta téměř zmizel /výjimkou je kupříkladu Opelíkova monografie věnovaná Josefu Čapkovi/. Jenom čas meziválečný se ještě - k prospěchu vědy i jejího předmětu a adresáta - rozlišování -"ismů" nevzdal. Většinou se však mluví o uměleckých směrech nebo uměleckých metodách. Nemíním slovíčkařit, ale sloh mi, na rozdíl od směru a metody, téměř souvisí se skladebností prvků vědomě vybíraných vzhledem k zamýšlenému a tvořenému celku a k jeho recepci.

Sloh je mi strukturou, "kterou nemůžeme získat z vlastností jeho nositelů ani sčítáním, ani abstrahováním", sloh není ideou ani úkolem; je jakýmsi "průměrem, který si musíme uvědomovat, abychom se přiblížili ke konkrétnímu příkladu".^{3/} Pro literárněhistorický výklad podtrhuji: jde o to pomocí "průměru" se přibližovat příkladu, tj. slovesnému dílu. Slohová charakteristika pomáhá jemnějšímu odlišení jednoho autora /Sovova/ výkonu od druhého, a je to současně odlišení typologizující, odkazující navíc v mezích umění k čemuś intersubjektivnímu a interdisciplinárnímu. Pomocí slohové charakteristiky lze odlišovat vývojové etapy a dostávat do poměřitelných a smysluplných relací umělecké projevy literární, výtvarné a snad i hudební atp.

Případ Antonína Sovy je pro naši metodologicky zaměřenou rozvalu příhodný i tím, že je vyloučeno zto-

tožnit autora s ⁴⁾jením slohem či "směrem". Kdykoli se tak dělo a děje /Sovova próza bývá globálně spojena s impresionismem/, nevede to k poznání, nýbrž k zastření skutečných kvalit díla v celku i v konkrétních titulech.

"Zkoušení" vždy nových slohových klíčů v poměrně rychlém sledu a při řídké produkci v krásné próze mělo dvojí účinek v recepci: v okruhu autorových obdivovatelů a špičky literárního publika to byl respekt ke kreativní schopnosti autora /a zkušenost, co lze tím kterým slohovým podnětem dokázat/. Zato v širším přijetí a v dodatečném výkladu vznikala bezradnost, kam Sovu prozaiika "zařadit", jak jeho drobným pracím rozumět. Pro první knižní soubor také autor nemohl nalézt vydavatele /útlý svazeček nazvaný Próza vyšel nakonec roku 1898 jako zahajovací svazek edice Symposion, vydávané H.Kosterkou/.

Slohotvorná aktivita kontextu patří k diferenciacním a dynamizujícím činitelům literárního vývoje, klade ovšem nemalé nároky na tvůrce i na publikum. Musí být - pochopitelně v různé míře - účastní sebereflexe literatury, jež je podle D.S.Lichačeva podmínkou pro rozvoj různých směrů, pro možnost volby mezi nimi. K tomu skýtá podmínky jen takový vývoj, kdy sebereflexe literatury se účastní spisovatelé rozličných orientací, kteří výměnou názorů spějí k vyhranění směrů a sami mezi nimi volí. To se může naplno dařit jenom v podmínkách, kdy se rozličné, i protichůdné, pozice navzájem stýkají a konfrontují. Kde by rozmanité tendence působily izolovaně, pouze v navzájem uzavřených okruzích příjmu, tam podmínky

pro krystalizaci směrů a slohových intencí nedozrály.^{4/}

Koncem století u nás přibývalo podmínek pro širokou výměnu uměleckého názoru. Rostl počet časopisů, rozmnožovala se aktivita kritiků, literární publicistiku na překvapivé úrovni začaly pěstovat i regionálně zakotvené listy, což dvacet let předtím bylo nemyslitelné. Ruku v ruce s touto diferenciací šlo pochopitelně odmítání starších názorů a pozic, jmenovitě slohových intencí, souhrnně označovaných jako "realismus" či "naturalismus", autorů "starých". "Pohyb vpřed vždycky znamená jistou nenahraditelnou ztrátu," říká Lichačov. K tomu dodáváme: "Právě pro tyto ztráty je nutné studovat také předchozí styly v literatuře."^{5/} To platí pro literární historii, pro historický výklad našeho písemnictví z předešlého 19. a 20. století bezvýjimečně a nutně. Krásná próza u nás na předešlého století skýtá zajímavé doklady "koexistence" starého a nového, realismu a slohů postrealistických, koexistence, jež byla všestranně inspirující. Historie musí vůbec přistupovat k českému písemnictví od let devadesátých jako k etapě polyfunkční, jako k mnohohlasí, jež zužitkovalo všecko, co mu předcházelo, a takto připravovalo skvělý rozvoj umění v čase meziválečném.

Jak se s mnohostí měnících se slohových podnětů vyrovnávala tvůrčí osobnost, o tom zajímavé svědectví známe z pozůstatostí A. Sovy. Někdy z konce devadesátých let pochází fragment úvahy, v níž si autor stýská na kvapné změny slohových intencí. Česká literatura přítomnosti má podle Sovy "málo svérázného, její teoretikové nedovolí,

aby se prohloubil nějaký směr, aby vyvřelo dílo vysoké, protože přeletují a díletantizují. Ještě než se u nás narodil společenský román, řekli nám, že už dávno vyšel z módy. Nežli řalo se do živého realismu, hlubokou kresbou, odkvetla již a umělec patřil by jím do starého železa. Symbolistní umění rodí u nás pravá padavčata, ale až bude chtít rodit díla pravé vnitřní ceny, přežije se a duše jí už nevyslechnou."

Jde o fragmentární zápis, leccos není doformulováno, ale i to nedořečené je pro naše téma plné významu. Poslední citovaná věta upozorňuje na souvislosti komunikační. Co se mohlo jevit málem jako výmysl teoretiků, je posléze pochopeno jako odpověď na měnící se vkus a na společenské očekávání. Přijít pozdě, byť s dílem vyváženým a uzrálým, mohlo - soudil velký básník - společenskou ozvěnu a platnost uměleckého činu zpochybnit. Přijít včas naproti tomu slibovalo jistě uznání, třeba díla poznamenal chvat.

Autor se tedy slohotvorným nárokům svého okolí podvoluje i vzpouzí. Ale je to pro něho zjevná inspirace a výzva k měření a k napínání sil. Je totiž třeba nejen osobního odhodlání, ale i společenského klimatu k tomu, aby tvůrčí subjekt své osobnostní dispozice a všechny předchozí zkušenosti natáčel k modifikacím, jež dosud neokusil, k způsobům, jak věci třeba sobě známé ještě nepojmenoval, aby se znovu pídil vyslovit "pravdu" svého času a riskoval, že mu nebude porozuměno anebo bude odmítnut.

Drobné prózy A.Sovy z devadesátých let mají vývojové postavení experimentů, ale nelze je redukovat na vzorník střídajících se slohových podnětů. Stoupenci České moderny, mezi nimiž zaujímal Antonín Sova místo čelné, vyvíjeli snahu, aby jejich zásah do českého umění byl průkazný také na poli krásné prózy. Dokonce teprve výkony v povídce a románu hodlali naplno potvrdit své průboje a přesvědčit o své tvůrčí zdatnosti a o své umělecké pravdě. Přijímali za svůj Šaldův program syntetismu jako koncept umění, jež silou sjednocující metody předjímá, co zatím skutečnost postrádá, ale k čemu by život měl spět a dospět: k celistvé osobnosti, jež svou tvořivostí proměňuje svět i sebe sama ve jménu nadcházejícího věku lidství. Věděli anebo tušili, že jedině propracováním realismu a naturalismu, impresionismu a symbolismu lze postupně k syntetismu dospívat.

Slohové konfigurace konkrétně realizovaly /a odstihovaly/ jevy, jež pojem moderna nebo modernost označoval v globálu. Arnošt Procházka koncem devadesátých let vyložil modernost jako pojmenování pro člověka "přechodu a přerodu", který "se svým mnohostranným, mnohobolestným, mnohorozvětveným, mnohozjemnělým a mnohozvučným nitrem produkuje nutně a samozřejmě adekvátní umění, - útlé a rozrušené, pestré a rozlišené, rozvětvené a spleťité umění jako výraz svého komplikovaného bytí, rozladěného a kolísavého, trpícího a hledajícího".^{6/} V tomto výkladu byla modernost chápána jako přerod, jímž

(musel)
 se člověk i umění ~~trpět~~ protřpět, jímž se muselo projít, aby se člověk z ujařmujícího tlaku státu, náboženství aj. sil dobral "do svobodné společnosti, do nového a nezjařmeného života, kde by se mohl plně vyžít ze všeho mocného a určujícího, silného a svérázného ve své osobnosti". Podle Procházkovy smělé vidiny, tak typické pro mluvčí nových snah a poryvů v devadesátých letech, měl po etapě hledání, již odpovídalo moderní umění, po době "nejistoty a kymáčení, rozpornosti a rozvratu", nadějí "čas vyrovnání a souladu" a jemu odpovídající umění nové, jiné, než je to moderní.

Vývoj se realizoval odlišně, než jak to vysnil a vyjádřil jeden čelný spolutvůrce vývojové dynamiky v české literatuře na předělu století. Procházkově chápání modernosti jakožto hledání nahrává našemu předpokladu, že toto hledání může být objasňováno mj. s pomocí kritérií slohově diferenciacních, jež modifikují rukopis autora a ovlivňují jeho změny i přijetí. Pro dějiny umění by bylo po Wittlichově České secesi nošením dříví do lesa o našem tématu uvažovat. Pro dějiny literatury v daném úseku to pokládám za nutné.

Opačné mínění vyslovila nedávno D. Moldanová.^{7/} S autorkou souhlasím v tom, že směr či sloh nesmí být na výkladu aplikován jako nálepka a jako "hrubý nástroj"; potom by zjednodušoval obraz autora i kontextu. Hrubé a mechanické aplikování směrově slohových kategorií, s nímž máme záporné zkušenosti, nemůže ovšem ještě ospravedlnit rezignaci na jejich použití právě pro analytické poznání

literárního umění a pro historický výklad vývojové dynamiky.

Ještě jedna okolnost nabádá k uplatnění slohově diferencujících zřetelů při výkladu původní literatury z předělu století. Zatímco secese výtvarná byla v posledním čase uvedena v širokou známost /v širším povědomí zapůsobila až jako měřítko toho, co je i dnes pěkné/, secesně zbarvená próza je až na profesionálně vybrané čtenáře apriori odmítána jako afektovaná; nesnadno se také prosazuje v edičních plánech. Přitom ojedinělé výběry z básnických próz J.Zeyera, Jiřího Karáska ze Lvovic či O.Theera svou okamžitou odezvou nasvědčují tomu, že čtenářský vkus, tříbený na kvalitní próze našeho století, je připraven na to, aby také próza A.Sovy a R.Svobodové, vzato symbolicky, na šla svou dnešní rezonancí a zjemňovala i rozšiřovala vkus.

Poznámky:

- 1/ Ve sb.Literární archív, 19-20, Praha 1987, s.19-36.
- 2/ Praktickou oporu z naší literatury nabízí Slovník literárních směrů a skupin, pro výklad poezie let devadesátých pak Svozilovy komentáře v antologii V krajinách poezie /1979/, v přepracované podobě nazvané Česká básnická moderna /1987/.
- 3/ Arnold Hauser, Filozofie dějin umění, Praha 1975, s.157.
- 4/ D.S.Lichačov, O vzniku literárních směrů v ruské literatuře. K pramenům realismu, Praha 1975.

- 5/ D.S.Lichačov, Člověk v literatuře staré Rusi, Praha 1974, s.163.
- 6/ A.Procházka, Význam slova „moderní“/1897/, v knize Rozhovory s knihami, obrazy i lidmi, Praha 1916, s.198.
- 7/ Poznámky k metodologii dějin literatury, Slovenská literatúra, 1987, s.252-4.